

dnešního zámku (Kordiovský E., Břevclavský zámek (archeologické nálezy), Mikulov 1987). Genesí a typologií středověkých měst na území Slovenska před 14. stol. se zabývá A. Ruttkay (str. 296–306). Mapa na obr. 1 jasně ukazuje, že městská privilegia před 14. stol. měla především sídliště na Spiši. V závěrečném shrnujícím příspěvku z pera organizátora symposia i vydavatele sborníku H. Brachmanna (str. 317–348) je probírána nejen historie bádání na téma geneze města, ale i shrnuty výsledky výzkumů v Magdeburku a nakonec shrnuty i výsledky konference a celého sborníku. Poloha na křižovatce dálkových cest, etnická hranice mezi Germány a Slovany a v neposlední řadě i vysoká úrodnost okolí byly příčinou vzniku Magdeburku jako velmi důležitého místa na němž je možno sledovat proces vzniku měst. Již první zpráva o tomto místě z roku 805 ukazuje na důležitost tohoto pohraničního místa, které od poloviny 9. stol. mělo opevněné centrum na „Dómském návrší“. V 10. stol. získalo místo charakter panovnickovy residence a zároveň se rozvíjí pohraniční tržiště vybavené důležitými právy. V polovině 12. stol., kdy byl vývoj k městu dovršen, se tato skutečnost projevila opevněním celého areálu, takže v Magdeburku pozorujeme vývoj od karolinského střediska dálkového obchodu přes ottonskou residenci až k středověkému městu. V Čechách, na Moravě v Polsku a Uhrách byl však proces vývoje k středověkému městu silně ovlivněn státní mocí jejímž výrazem byla i služební organizace kvetoucí od poloviny 11. do 12. stol.

Výborně připravená mezioborová konference z listopadu 1993 a publikované referáty s celkovým vyhodnocením přínosu ukazují cestu po níž pokrok vědeckého bádání kráčí, protože explozi nových poznatků je třeba stále třídit, hodnotit, sumarizovat a ve zkrácené formě předkládat veřejnosti.

JOSEF UNGER

Roberta Gilchrist, Contemplation and Action. The Other Monasticism. Leicester University Press, London 1995. 250 str., 121 fotografií a pláneků.

Kniha Roberty Gilchrist je nejčerstvější novinkou edice *The Archaeology of Medieval Britain*, která si klade za cíl shrnout soudobé archeologické poznání středověké Británie v podobě kompletních studií jednotlivých typologických skupin archeologického dědictví včetně dokumentací. (Už výčet dalších titulů edice vypovídá o její pozoruhodnosti: Středověké fortifikace, Středověké kláštery, Středověká města, Středověké lodě a lodní doprava.)

Ve své studii se autorka zabývá řádovými domy ležícími mimo hlavní proud středověkého klášterního života, a kterým je dosud věnováno jen minimálně komplexních výzkumů nejen v Anglii: špitálům, domům rytířských řádů, institucím pro řeholnice a obydlím poustevníků. Celá kniha, ale i jednotlivé kapitoly, jsou syntetickým rozbohem dané oblasti s užitím především soudobých poznatků o vesměs v minulosti mnoha zjednodušenými pohledy zatíženými oblastmi středověkého monasticismu. Základní přístup je přitom dosti široce multidisciplinární, jednotlivá sídla řádových komunit jsou nahlížena z pohledu historického, řádových regulí, historicko ekonomického, archeologického charakteru budov i areálů, urbanisticko krajinného, symbolicko ikonografického atd. Sjednocujícím principem se pak stává jistý typologický a funkční rozbor ve vazbě na náboženské proměny dané komunity. Každá kapitola začíná historickým úvodem a charakteristikou utváření příslušného řádového společenství, následuje rozbor archeologických poznatků o sídlech, který vesměs sleduje typologicko funkční dělení. Poté jsou zařazeny kapitoly zabývající se specifickými problémy (ikonografie, ekonomický rozbor) a v závěru jsou sumarizovány odpovědi na cíleně kladené otázky po základní charakteristice sledovaných řádových domů.

V úvodní kapitole Roberta Gilchrist vymezuje pozici řádů, jejichž sídly se zabývá, v rámci tehdejší náboženské a církevní situace, dále nastiňuje současný stav archeologie klášterů a širší náhled na zkoumání materiální kultury jako základu pro poznání a srovnání odlišných a menšinových monastických typů.

Druhá kapitola pojednává o archeologii středověkých špitálů. Tento typologický druh má ovšem již své klasické systematické zpracování v literatuře, národní i evropské soupisy, svůj kontinuální specifický výzkum i zájmové odborné společnosti nezářdka aktivizované v rámci dějin lékařství. Autorčin pohled je však širší, institucionální. V jednotlivých podkapitolách popisuje skupinu špitálů jako nemocnic (zajímavý příklad vývoje špitálu sv. Marie v Londýně a Ospringe) včetně dokladů konkrétního funkčního členění areálů, špitálů pro malomocné, útulků pro chudé poutníky (hospic) a chudobince. Méně zažitá je autorkou uváděná skutečnost, že část špitálů (v Anglii asi 20 %) se nacházela zcela mimo města. V rekonstrukci takového špitálu sv. Jiljí u Brough zaujme rozsah a dispozice areálu, kde k původnímu útulku a budově pro nemocné (pro muže i ženy) s kaplí ze 12. stol. byla ve 14. stol. dostavěna hrozená kaple s domem pro ubytování pocestných. Na mnoha dalších příkladech je dokumentována architektonická a typologická podoba areálů špitálů a jejich vývoje. V závěru Gilchrist upozorňuje mimo jiné na méně řádově svázaný provoz a nižší status špitálů v rámci monastických sídel, což se spolu s jejich ekonomikou odrazilo v podstatně konservativnější formě i detailech architektury.

Ve třetí kapitole jsou shrnuty poznatky z archeologie rytířských řádů. Tato problematika oproti předchozí naopak citelně postrádá současné seriózní typologické zpracování a drtivá většina těchto pokusů (vesměs úzce regionálně a oborově zaměřených) trpí historickými nepřesnostmi, historicko architektonickými desinterpretacemi a nedostatkem zahraničních srovnávání i celkového nadhledu. Z tohoto pohledu je autorčina syntéza velice vyrovnaná, věcná a takto maximálně užitečná. Hned v úvodní stati

jsou řadové domy „vojáků Kristových“ charakterizovány jako „centra výroby a výběrání povinných dávek a dobrovolných příspěvků“ (1/3 produkce odesílána jako podpora aktivit na východě), což je zobecnění např. v naší literatuře a u odborné veřejnosti dosud neprosazené. V Anglii působili v podstatě jen rytířské řády templářů a johanitů, ale překvapí, že autorka ve většině rozborů jejich sídel mezi nimi výrazně nerozlišuje. V dalším textu je popisována hierarchie řádů a jejich činnost, přičemž toto vychází z faktického stavu v Anglii, nikoliv formálních (a i u nás nezdávka v praxi různě naplňovaných) regulí a posláním. Zajímavé jsou např. doklady o tom, že johanitové v Essexu projevovali majetkový zájem o určitá území, ale přijímali zásadně jen již obdělanou půdu, zatímco templáři projevovali výrazněji kolonizační aktivitu. Popis archeologických poznatků o řádových domech (v našich zemích obecně užíván název komenda) je členěn dle organizační a majetkové hierarchie, ze které autorka důsledně vymezuje jasné typologické znaky. V čele anglické provincie (převorství) templářů, respektive johanitů, stály mateřské domy v Londýně s mnohem rozsáhlejšími a náročněji budovanými areály než u ostatních je podporujících komend. Ty lze dělit na velké a malé komendy. Velké komendy byly tvořeny dvorem s farním kostelem, poddanými a dalším majetkem, zatímco malé byly menšími držiteli půdy a vybaveny byly pouze soukromou kaplí. Nejnižším článkem byly dvory („cameræ“), srovnávané s grangiemi jiných řádů, které nebyly sídlem komtura a měly pouze hospodářskou funkci. Kdyby tato část knihy nepřinášela nic jiného, tak už toto rozdělení představuje pro domácí badatele cennou a inspirující informaci. Vždyť struktura poznanych sídel rytířských řádů u nás se jeví značně odlišně. Pro jednotlivé skupiny komend uvádí autorka příklady, za kterých patří k nejzajímavějším templářská komenda South Witham, která vlastně jako jediná byla archeologicky prozkoumána včetně celého hospodářského areálu a jeho fází. Samostatná podkapitola je věnována specifickému typologickému druhu, dvoupatrovým obytným domům a kaplím, které jsou často dochovanou, typickou a vyvíjející se budovou areálu komend, u menších z nich patrně vesměs jedinou zděnou. Závěrečné shrnutí má titulke kladoucí zcela zásadní otázku o podobě komend rytířských řádů: „Komendy v kontextu: klášter nebo dvůr?“. Autorka odpovídá, že vykonávaly funkci obou, ale místní podmínky a hierarchická a administrativní pozice ovlivnily vznik mnoha variací těchto dvou forem.

Čtvrtá kapitola se zabývá archeologií řádových sester. Zvláště u nás postrádá tato oblast speciální širší zpracování a o to zajímavější je autorčina stať. Nicméně na rozdíl od našich zemí, kde jsou řádové domy řeholnic známy zcela dominantně ve formě tradičních klášterů řádů, v Anglii šlo o podstatně různorodější instituce od honosnějších a komfortnějších domů s větším individuálním soukromím sester vesměs s aristokratickým původem a věnujícím se hlavně zdravotně ošetrovatelské službě, přes řádové domy sester v úzké závislosti na zakladatele a místní komunitu až po řádové domy s výrazněji asketickým řádem a umístěným v izolaci od osídlení či obydlí poutnic přežívající při jednotlivých farních kostelích. Jisté těžkosti v charakterizování sídel takto vymezených komunit se projevují i v textu, kde příklady domů řádových sester, jejich kostelů a vybavení jsou podávány bez zřetelného uspořádání a specifikace. Areály řeholnic jsou popisovány jako v dispozici blízké standardnímu monarchistickému rozvrhu, v architektuře konservativní a prosté, zřídka přestavované. V ikonografii se projevuje silnější vliv ženského prvku než náležitost ke konkrétnímu řádu. Navzdory autorčině erudovanosti v předmětu kapitoly (doktorantská práce na toto téma, publikace) jeví se problematika zde představená jako těžko postižitelná či charakterizovatelná.

Pátou kapitolou je analýza archeologie domů poustevníků. Ty představují opět skupinu dosti různorodých až nemonastických forem, které jsou ale autorkou přehledně podány v jednotlivých podkapitolách. Po úvodu o původu a formách poustevnického náboženského života jsou rozbírány domy samostatných poustevníků, kteří vyhledávali osamocená místa v jeskyních, na ostrovech apod. Z nich většinou zůstala uchována nezbytná kaple. Její nejvypracovanější příklad je uváděn ve Warkworthu, kde jde o stavbu částečně tesanou do kamene a částečně zděnou se třemi poli klenby a sakristií. Od 12. stol. se objevuje i sdružování poustevní, v Grafton Regis dokonce ve formě uzavřené klášterní dispozice. Neobvyklé, ale maximálně zajímavé jsou pozůstatky cel poustevníků, kteří udržovali anachoretické sliby úplné izolovanosti, ačkoliv někdy žili v celách po dvou až třech. Nejčastěji přiléhají takovéto v některých případech i dvoupatrové cely k závěru farního kostela, vždy však tak, aby poustevník býval mohl vidět na hlavní oltář. Logicky se proto někdy tyto prostory později měnily na sakristie. Další skupinu sídel představují řádové domy grandmontských poustevníků a kartusiánů. První z nich zakládali pravidelné klášterní dispozice, které se objevují v dalších evropských příkladech v naprosto shodné podobě. V případě i u nás se vyskytujících kartusiánů zaujmou rekonstrukce pozůstatků promyšleného rozvodu tekoucí vody nezbytné pro samostatná hygienická zařízení v jednotlivých celách v kartouzách v Beauvale a Londýně.

V závěrečné kapitole shrnuje autorka obecné poznatky vymezené v předchozích kapitolách, přičemž naznačuje podobnost forem i umístění jednotlivých řádových domů mezi sebou i při jejich variabilitě, popřípadě s jinými typologickými druhy (špitál-farní kostel, komenda-hospodářský dvůr). Zdůrazňuje větší různorodost a adaptabilitu těchto monastických typů oproti tradičním dominantním řádovým schémátům a materiální kulturu ovlivněnou stejně ideologií jako ekonomickým zázemím.

Roberta Gilchrist, archeoložka z Univerzity of East Anglia v Norvichu, prokazuje svým široce koncipovaným interdisciplinárním přístupem, že právě toto je cesta k hlubšímu poznání řádových sídel, které se vymykají tradičně vymezeným schémátům. Contemplation and Action ale rozhodně není stroze vědeckou publikací pro omezenou skupinu specialistů, ale syntetickou studií, která při nezjednodušené odborné informaci vystihuje podstatu problémů, klade trefné otázky, dokládá jasnými příklady i shrnuje

důležité závěry. Popularizační roli knihy dokládá např. i závěrečný seznam lokalit s popisem situace. V naznačeném rozsahu je patrné, že ani výrazná převaha synteticko-kompilační práce (v textu není uveden prakticky žádný poznatek z autorčina vlastního archeologického výzkumu) nezmenšuje smysl této publikace. Je otázkou, zda i přes omezení na archeologické pozůstatky Anglie a limitovaný rozsah knihy by nebylo na místě rozsáhlejší srovnání s kontinentálními příklady. Pro domácí čtenáře bude možná také trochu problémem, že veškeré příklady pouze zmíněné v odkazech jsou jako aktuální uváděny z jednotlivých anglických periodik, která nejsou u nás stále dostupná bez komplikací.

VÍT JESENSKÝ

Siedlungsforschung, Archäologie-Geschichte-Geographie. Band 12, Bonn 1994, 421 stran.

Dvanáctý svazek přináší zejména referáty přednesené na brněnské konferenci (28. 9.–2. 10. 1993) Pracovní skupiny pro výzkum vývoje osídlení ve střední Evropě. Autorem prvního příspěvku je D. Denecke (Göttingen): *Wüstungsforschung als Kulturlandschafts- und Siedlungsgenetische Strukturforshung* (str. 9–26). Denecke spatřuje ve výzkumu sídlišť dva cíle: osvětlení celkového procesu pustnutí a vypracování strukturálních změn s procesem zanikání sídlišť spojených. Z hlediska archeologického výzkumu je důležitý druhý cíl, do něhož autor zahrnuje rekonstrukci půdorysů zaniklých sídlišť na základě terénní situace a nálezů spolu se sledováním změn v prostoru vlastního sídliště. Některé otázky spojené se strukturálním uspořádáním lze řešit jen archeologickým výzkumem. To se týká především domu, jeho začlenění do dvorové zástavby a tím i řešení hospodářské charakteristiky celého sídliště. S výzkumem zaniklých sídlišť je spojen i výzkum opevněných sídel, sakrálních staveb, mlýnů, studní apod. Jako sídelní geograf klade důraz na ekonomické zázemí vesnice, především na tvar pluzžiny. Tím zahrnuje do programu výzkumu celý komplex faktorů, jež měly vliv na vzhled a vývoj kulturní krajiny.

Příspěvek R. Bergmanna (Münster) *Quellen, Arbeitsverfahren und Fragestellungen der Wüstungsforschung* (str. 35–68) je zaměřen na prameny a na metodu interdisciplinární spolupráce při výzkumu zaniklých sídlišť. Archeologický výzkum má sloužit k řešení historické problematiky. Pozornost je podle autora třeba věnovat celkovému procesu zanikání a to až do nejnovější doby. Podnětné jsou obrazové dokumentace, grafické znázornění nálezů keramiky a způsob dokumentace terénních reliktů.

Další autor sborníku M. Balzer (Münster) řeší otázku, jaký vliv měl vznik měst na proces pustnutí sídlišť v článku: *Spätmittelalterliche Wüstung und Stadtentstehung im östlichen Westfalen* (str. 69–85). Upozorňuje na to, že města byla pro poddané ochrannou v době nebezpečí a na druhé straně byl zájem měst na pozemkovém vlastnictví. Proto i když ves zanikla, byla příslušná pluzžina dále obhospodařována městským obyvatelstvem. Tím zdůrazňuje i vznik velkých katastrof v okolí měst.

Problematikou historicko-archeologického výzkumu zaniklých sídlišť v severním Německu se zabývá G. Mangelsdorf (Greifswald) v článku: *Probleme der historisch-archäologischen Wüstungsforschung in Norddeutschland* (str. 87–101). Tento výzkum přináší velmi cenné poznatky i z hlediska etnického, neboť na tomto území žilo až do 12. století slovanské obyvatelstvo.

Z českých zemí je ve sborníku zastoupena jen Morava a to třemi články: V. Nekuda, *Ursachen und Folgen der mittelalterlichen Wüstungen dargestellt am Beispiel Mährens* (str. 103–111), R. Nekuda, *Der Beitrag der Archäologie zur Wüstungsforschung in Mähren* (str. 113–124) a E. Černý, *Die historisch-geographische Erforschung der wüsten mittelalterlichen Dörfer und Fluren im Drahaner Hochland* (str. 125–141). Zatímco V. Nekuda podal přehled dosavadních poznatků o procesu zanikání, jeho příčinách a následcích, R. Nekuda se zaměřil na výsledky získané archeologickým výzkumem zaniklých středověkých vesnic na Moravě. Příspěvek E. Černého podává celkový přehled z jeho výzkumu na Drahanské vrchovině.

O přínosu archeologie k výzkumu zaniklých středověkých vesnic na Slovensku informuje A. Habovštiak: *Der Beitrag der Archäologie zur Wüstungsforschung in der Slowakei* (str. 143–153). Pozornost si zaslouží grafické znázornění procesu zanikání v jednotlivých staletích, zejména pak graf podávající přehled zaniklých středověkých vesnic na Slovensku na základě archeologického průzkumu. Z grafu vyplývá, že nejvíce vesnic zaniklo v období 13.–16. století.

Ze slovenských badatelů přispěl do sborníku ještě D. Šalkovský (Nitra) článkem: *Eine Rekonstruktionsmethode für den Bebauungsplan slawischer Siedlungen* (str. 265–270). Na příkladu výzkumu sídliště Mužla-Čenkov uvádí, že vzdálenost mezi jednotlivými domy se pohybovala mezi 13,6–14,3 m. Na základě tohoto modulu vzdálenosti se pokusil stanovit plán zástavby.

H. Krawarik (Wien) se zabývá jednou lokalitou a to Kremsdorfem v Horním Rakousku a klade si otázku: *Kremsdorf in Oberösterreich – Wüstung oder Siedlungsverlegung?* (str. 155–166). Na základě studia názvů tratí vyslovil názor, že při zániku osady např. slovanského obyvatelstva s kulturou köttlašskou obyvatelé se přesunuli na jiné místo.

Z rakouských badatelů je zastoupen ještě P. Čede (Graz) článkem: *Wüstungsperioden und Wüstungsräume in Österreich* (str. 185–199). Proces zanikání sídlišť sleduje autor od doby stěhování národů. Další vlna zániku byla spojena s nájezdy Maďarů v 10. století. Vrchol zanikání spadá rovněž do konce 13. až 16. století.

Proces zanikání sídlišť na území Holandska v období 1000–1800 zpracoval J. Renes (Wageningen):